

1

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΚΛΟΝ
ΤΟΥ "ΑΡΧΕΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ,"

1

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΚΑΙ

ΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ
Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41 - ΑΘΗΝΑΙ

1934

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Παραδίδω εἰς τὴν δημοσιότητα μελέτην,¹⁾ ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὄχι ἀπλῶς θεμελιώδη προβλήματα τῆς συστηματικῆς κοινωνιολογίας, ἀλλὰ καὶ τὰ κρισιμώτερα εἰδικῶς τῆς ἐποχῆς μας προβλήματα. Ἡ κοινωνιολογία ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς «συνειδητῆς» ζωῆς της ἐθεώρησεν ὡς κύριον μέλημά της νὰ ἀποφεύγη τοὺς προθαλάμους καὶ ἀντιθαλάμους τῆς ζωῆς καὶ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὴν πραγματικότητα κατὰ πρόσωπον, ὅπως προβάλλει αὕτη ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ φυσικοῦ καὶ εἰς ὄλους ὄρατοῦ ἡλίου. Ὁ *Saint-Simon* καὶ μετὰ ταῦτα ὁ *Lorenz von Stein* καὶ ὁ *Karl Marx* ἀποτελοῦν δι' ἡμᾶς τοὺς κοινωνιολόγους—δι' ὅσους συμφωνοῦμεν καὶ διαφωνοῦμεν πρὸς τὰ εἰδικὰ τῶν ἐρευνῶν των πορίσματα—μεγάλαι πρότυπα καὶ ζωντανὰς ἐντολάς. Ἡ κοινωνιολογία ἐγεννήθη καὶ πρέπει, περιορίζουσα τὰς ἀντιθέτους κατευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι εἰσέδυσαν ἐν μέρει κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας καὶ εἰς τοὺς κόλπους της, νὰ διατηρηθῇ ὡς ἐπιστήμη ἀντιμετωπίζουσα κατ' ἐξοχὴν τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς. Ὁ *Saint-Simon* εἶχε φαντασθῇ τὴν κοινωνιολογίαν ὡς τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία, ἀναπτυσσομένη, θὰ ἐξηνάγκαζε τὴν πολιτικὴν νὰ λάβῃ ὑπηρετικὴν ἀπέναντί της θέσιν, νὰ μεταβληθῇ εἰς ἐφαρμοσμένον τῆς κοινωνιολογίας κλάδον. Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσω ἐνταῦθα τὴν ὀρθότητα τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν προσβάλλει τὴν ἀξίαν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἀντιλήψεως ἡ τυχὸν ἀντιταχθισομένη παρατήρησις, ὅτι, ἂν καὶ παρῆλθον ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ *Saint-Simon* διετύπωσε ταύτην, ἂν καὶ ἡ κοινωνιολογία ἀνεπτύχθη ἐν τῷ μεταξὺ ἀλματωδῶς, ἡ πολιτικὴ ἐξακολουθεῖ νὰ

1) Ἡ μελέτη αὕτη ἀπετέλεσε τὴν βύσιν σειρᾶς παραδόσεων, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ παρεπιστήμιον Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1933—1934.

ἄγνοιῃ ἐν πολλοῖς τὰ πορίσματά της, ἀκολουθοῦσα δρόμους ἀνωμά-
λους καὶ σκοτεινοῦς. Θὰ ἦτο ἀνόητον, εἰ κατελογίζομεν εἰς βάρος
τῆς ἱατρικῆς τὴν ἄγνοιαν καὶ τὰ σφάλματα τῶν ἱατρῶν καὶ εἰς βάρος
τῆς γραμματικῆς τὰς ἀνορθογραφίας ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ τὴν
ἄγνοοῦν, γράφουν ἐν τούτοις καὶ μάλιστα μὲ συνείδησιν ἀπολύτως
ἤσυχον. Ἄς τοὺς ἀφήσωμεν ὅμως νὰ ἔχουν ἤρεμον τὴν συνείδησιν
τῶν καὶ ἄς ἐκδιαφεροῦμεν διὰ τὴν κοινωνιολογίαν ὡς τοιαύτην.
Αὕτη πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ διατηρήσῃ ζωντανὴν τὴν σχέσιν της πρὸς
τὰ κρισιμώτερα τῆς ἐποχῆς προβλήματα, ἀδιαφοροῦσα, εἰ κατ' αὐ-
τὸν τὸν τρόπον ἐκτίθεται εἰς κινδύνους, γίνεται πολλάκις ἀντιπαθὴς
) προκαλεῖ τὸ αὐταρκές (κατὰ βάθος ὅμως πικρὸν) μειδίαμα ἐκεί-
νων, οἱ ὅποιοι, ὑπηρετοῦντες ἐπιστήμας ἀεροστεγῶς ἀποκεκλεισμέ-
νας ἀπὸ τὸν καθημερινὸν ἀέρα, τὴν βλέπουν μὲ περιφρόνησιν κατερ-
χομένην εἰς τοὺς δρόμους καὶ συμπλεκομένην μὲ τὰς πραγματικὰς
τῆς ζωῆς δυνάμεις. Αἱ δυνάμεις αὗται ἀκριβῶς τὴν ἀνέδειξαν καὶ
μὲ αὐτὰς θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ συζῆ. Καλλιεργοῦσα βεβαίως τόσον
ἀμέσους πρὸς τὴν ζωὴν σχέσεις, μὴ ἀρκουμένη εἰς κωδικοποιημένην
τινὰ καὶ ἐντέχνως ἀπομεμονωμένην πλευρὰν τῆς ζωῆς, φυσικὸν εἶναι
νὰ χάνῃ πολλάκις τὴν ἰσορροπίαν της (διότι καὶ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι
πάντοτε ἰσορροπημένη), φυσικὸν εἶναι νὰ πιστοποιῆ πολλάκις τὴν
ὑπαρξιν ἀλύτων προβλημάτων (διότι ἡ ζωὴ ἔχει καὶ τὸ «σκοτάδι»
της), φυσικὸν εἶναι τέλος νὰ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι διάγει βίον
σπάταλον καὶ «ἀνοικοκύρετον». Μόνον ὅμως μὲ σπατάλην δυνά-
μεων καὶ βλεμμάτων— ἐξ ὧν πολλὰ ὁμολογουμένως ἀστοχοῦν—εἶναι
δυνατὸν νὰ πλησιάσωμεν πρᾶγματι καὶ ἀμέσως τὸν πλοῦτον καὶ τὴν
ποικιλίαν τῆς ζωῆς. Ἡ κοινωνιολογία δὲν ἔχει νὰ δώσῃ λόγον εἰ μὴ
μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος νομοθέτης
τοῦ ἀντικειμένου, περὶ τὸ ὅποιον στρέφεται ἡ ἐρευνά της, αὐτὸς
εἶναι ὁ μόνος, τοῦ ὁποίου τὸ πνεῦμα, ὅταν σιγοῦν τὰ φαινόμενα,
ἔχει νὰ ἐρμηνεύσῃ. Τί πταίει ἡ κοινωνιολογία, εἰ δὲν ἐφρόντισεν
ὁ Θεός, νομοθετῶν, νὰ ταξινομήσῃ τὴν ἱστορικὴν καὶ κοινωνικὴν
πραγματικότητα εἰς ἄρθρα καὶ παραγράφους, νὰ καταρτίσῃ δὲ καὶ
συστηματικὸν τῶν περιεχομένων της πίνακα;

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρῆται ὡς ἐλάττωμα ὅ,τι ἀποτελεῖ ἀκρι-
βῶς τὴν δύναμιν καὶ συνιστᾷ τὴν μεγάλην ἀποστολὴν τῆς κοινωνιο-

λογίας. Δέν πρέπει γὰ θεωρηῆται ὡς ἐλάττωμα τὸ ὅτι ἀνέλαβεν ἡ κοι-
νωσιολογία γὰ δαμάση συστηματικῶς τὸ μᾶλλον ἀτίθασον τῶν ἀντι-
κειμένων τῆς γνώσεως, τὸ «ἄπειρον» τῆς κοινωνικῆς τῶν ἀνθρώπων
μοίρας. Ἐκείνη ὀλιγώτερον δικαιούται τις γὰ τὴν κατηγορήσῃ, διότι
χρησιμεύει ὡς ὁ θεωρητικὸς στίβος μεγάλων ιδεολογικῶν ἀντιθέσεων
καὶ ἀγόνων. Ἐφ' ὅσον ἡ κοινωνιολογία ἀντιμετωπίζει ἀμέσως τὴν
ζωὴν καὶ δὴ κατὰ προτίμησιν τὰ κρίσιμα τῆς ἐποχῆς προβλήματα,
δέν εἶναι δυνατόν, οὔτε πρέπει γὰ ἐμποδίσῃ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐργά-
ζονται ὑπὸ τὴν στέγῃ της, γὰ φέρουν μεθ' ἑαυτῶν τὴν ψυχὴν καὶ
τὰ αἰσθηματικά της. Μήπως ἄλλως τε τὰ ἐγκαταλείπουν πράγματι
ἔξω ἀπὸ τὰ γραφεῖον ἢ ἐργαστήριόν των καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι δέν
ἔχουν τὸ θάρρος γὰ ὁμολογοῦν δημοσίᾳ τὴν πατρότητα τῶν αἰσθη-
μάτων καὶ ιδεῶν των; Πῶς εἶναι δυνατόν γὰ ἐπιβάλλωμεν εἰς τὸν
ἐπιστήμονα γὰ πάυση γὰ εἶναι ἄνθρωπος; Πῶς εἶναι δυνατόν εἰδι-
κώτερον γὰ ἐμποδίσωμεν τὸν κοινωνιολόγον, ὁ ὅποιος ἀσχολεῖται
κατ' ἐπάγγελμα μὲ τὰ κρίσιμα καὶ ζωτικὰ τοῦ κοινωνικοῦ του περι-
βάλλοντος προβλήματα, γὰ αἰσθάνεται καὶ τὴν ιδεολογικὴν εὐθύνην
διὰ τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποιον τὰ ἀντιμετωπίζει,') γὰ αἰσθάνεται,
ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος «παρὼν» εἰς τὸ ἀντικείμενον,
τὸ ὅποιον ἐρευνᾷ; Καὶ ἐφ' ὅσον δέν εἶναι δυνατόν γὰ ἐμποδίσω-
μεν τοῦτο, μοιραία εἶναι ἡ πολυφωνία. Αὕτη πρέπει γὰ ἀποδοθῆ
ὄχι εἰς τὴν κοινωνιολογίαν ὡς τοιαύτην, ἀλλ' εἰς τὸ γεγονός, ὅτι
οἱ κοινωνιολόγοι, δρῶντες ἐπιστημονικῶς, δέν παύουν γὰ εἶναι
ἄνθρωποι. Ἐὰν λοιπὸν μὲ τὴν πραγματείαν, τὴν ὁποίαν παρα-

1) Κατὰ τὸν *Hans Freyer*, ὄχι μόνον δέν εἶναι δυνατόν γὰ ἐμποδίσωμεν
τὸν κοινωνιολόγον ἀπὸ τοῦ γὰ αἰσθάνεται τὴν τοιαύτην εὐθύνην, ἀλλ' ἡ κοινωνιολο-
γία διακρίνεται ὡς τοιαύτη, ὡς ἐπιστήμη, ἀπὸ τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἐπιστημῶν
ὡς πρὸς τὴν ἠθικῶς ὑπεύθυνον καὶ οὐχὶ ἀπλῶς θεωρητικὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν λαμβά-
νει ἀπέναντι τοῦ ἀντικειμένου της. Πρὸς *Hans Freyer*, *Soziologie als
Wirklichkeitswissenschaft*, Leipzig und Berlin 1930, σ. 87 κ. ἑ.— Ἡμεῖς, ἀπο-
φεύγοντες γὰ θέσωμεν προβλήματα γνωσιολογικά, ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν δια-
πίστωσιν, ὅτι, ἀδιάφορον ἂν εἶναι ἢ δέν εἶναι ἡ κοινωνιολογία ὡς τοιαύτη συνδεδε-
σασμένη πρὸς ἐξωθεωρητικὴν τῆς πραγματικότητος ἀντιμετώπισιν, ὁ κοινωνιολό-
γος, ζῶν καὶ κινούμενος ὡς ἄνθρωπος ἐν τὸς τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον ἐρευνᾷ,
δέν εἶναι ὅπωςδήποτε δυνατόν, ἀπαρνούμενος κατ' ἐπαγγελματικὴν ἐπιταγὴν τὴν
ιδιότητά του ὡς ἄνθρωπον, γὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματα του μόνον θεωρητικῶς.

δίδω σήμερον εἰς τὴν δημοσιότητα, προστεθῆ γέα εἰς τὸ πολύφωνον ὄργανον τῆς κοιωνιολογίας φωνή — εἰάν προκληθῆ μάλιστα δι' αὐτῆς παραφωνία —, ἅς θεωρηθῆ ἢ εὐθύνη βαρύνουσα ἐμὲ καὶ ὄχι τὴν κοιωνιολογίαν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρευνήσῃ τις τὸ πρόβλημα τῶν κοιωνικῶν ἀντιθέσεων, τὰ αἷτια, ἐξ ὧν προκύπτουν αὐταί, τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, πρὸς τὴν ὁποίαν εἶναι συνδεδεμένη ἢ μορφή τῶν συγχρόνων κοιωνικῶν ἀγώνων, χωρὶς νὰ αἰσθανθῆ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ τὸν ἀντίκτυπον, τὸν ὁποῖον προκαλεῖ ὁ θόρυβος τῶν δρόμων, χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίσῃ καθ' οἷονδήποτε τρόπον καὶ τὸν θόρυβον αὐτόν. Κλείοντες τὰ «αὐτιά» μας, κλείομεν καὶ τὴν ψυχὴν μας, δὲν θέλω δὲ νὰ πιστεύσω, ὅτι εἰς αὐτὸ ἀποβλέπει ἡ ἐπιστήμη. Ἡ κοιωνιολογία πάντως δὲν δύναται, οὔτε ὅμως θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ τοιοῦτον τι. Ἐάν ἤθελε νὰ ἀποξενώσῃ τοὺς ἐργάτας τοῦ πνεύματός της ἀπὸ τοῦ ἰδεολογικοῦ, ἠθικοῦ καὶ ψυχικοῦ ἑαυτοῦ των, δὲν θὰ ἐγεννᾶτο κἄν. Διότι ἐγεννήθη κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα — καὶ αὐτὸ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονοῦν οἱ κοιωνιολόγοι — ὡς ἐπιστήμη κοιωνικῆς ἀντιπολιτεύσεως,¹⁾ ὡς ἐπιστήμη, ἢ ὁποία ἐρευνᾷ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν διὰ νὰ τὸ κρίνῃ καὶ διὰ νὰ ἀντισταθῆ θεωρητικῶς εἰς τὴν θέλησίν του — τὴν θέλησιν παντὸς παρόντος —, ὅπως διαγωνίσῃ τὴν παρουσίαν του! Μὲ τὴν τοιαύτην ἄλλως τε στάσιν της συνεχίζει ἡ κοιωνιολογία τὴν μακρὰν καὶ παλαιὰν παράδοσιν τοῦ πνεύματος, παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἡ φιλοσοφία ἐπρόδωσεν ἐν μέρει ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, καταφυγοῦσα εἰς «τυποκρατίαν» ἀνίκανον νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὰ ζωντανὰ τῆς ἐποχῆς ἐρωτήματα. Ὁ Πλάτων εἰς τὰ δύο μεγάλα φιλοσοφικὰ περὶ πολιτείας ἔργα του εἰσέρχεται ἀμέσως εἰς συγκεκριμένα καὶ ὄρατὰ εἰς ὄλους προβλήματα, προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὴν «μορφήν» τῆς πολιτικῆς ζωῆς, κρίνει τὰς περὶ αὐτὸν συνθήκας καὶ ἀντιπαρατάσσει εἰς αὐτὰς συγκεκριμένα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἠθικῆς βουλήσεως αἰτήματα. Σήμερον γράφονται βιβλία ὀγκώδη περὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας — ὡς κλασσικὸν παράδειγμα εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσουν τὰ ἔργα τοῦ Rudolf

1) Πρὸβλ. Panajotis Kanellopoulos, *Observations historiques sur l'idée de la société (Une page de mythologie politique)* ἐν «*Rivista di Sociologia*», Anno VII (Serie II) No 1, Paris 1934, σ. 31 κ.έ.

Stammier—καὶ ἀποφεύγεται συστηματικῶς πᾶν τὸ συγκεκριμένον, λέγονται αἱ ὠραιότεραι (πολλάκις ὅμως καὶ ἀνιαρότεραι) τῶν ἀριστολογιῶν, κατηγοροῦνται δὲ οἱ εἰλικρινεῖς ἐκεῖνοι καὶ ἀφελεῖς διδάσκαλοι τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, οἱ ὅποιοι τὴν θεωρίαν ἤσκουν ὡς ἄνθρωποι ζωντανοὶ καὶ συγκεκριμένοι, συγχέοντες ἴσως τοὺς πύθους τῶν πρὸς νόμους αἰονίους καὶ φυσικούς, ἐγείροντες ὅμως ἰδεώδη ἐπὶ τῆς πραγματικότητος, εἰς βᾶρος τῆς πραγματικότητος καὶ ὄχι εἰς τὸ κενόν. Ἡ ζωὴ δὲν συγχωρεῖ ἐκείτους, οἱ ὅποιοι ἀποφεύγουν νὰ τὴν ἀτενίσουν. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ φιλοσοφία διέρχεται κρίσιν εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Ἡ κοινωνιολογία, ἡ ὁποία δὲν ἔρχεται νὰ τὴν ἐκτοπίσῃ καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ, ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῆς καὶ ἀντλεῖ ἄλλως τε τὴν ὑπαρξίν της σήμερον κυρίως ἀπὸ τοῦ *Hegel*, θέλει νὰ ἔχῃ ὡς διαρκῆ ὁδηγόν, ὡς ἡμεσον συνοδοιπόρον τὴν φιλοσοφίαν καὶ δὴ ὄχι ἀπλῶς διὰ νὰ διευκρινίσῃ δι' αὐτῆς τὴν μέθοδόν της—εἰς τοῦτο χρησιμεύει καὶ ἡ σύγχροτος φιλοσοφία—, ἀλλὰ διὰ νὰ τὴν ἀκολουθῇ καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων ἀντιμετώπισιν. Διὰ νὰ κατορθώσῃ ὅμως ἡ φιλοσοφία νὰ παράσῃ αὐτὴν τὴν οὐσιαστικὴν εἰς τὴν κοινωνιολογίαν συνδρομήν, πρέπει νὰ πληρωθῇ μὲ περισσότερον καὶ θερμότερον αἷμα, πρέπει νὰ ἀνησυχῇ ὀλιγώτερον διὰ τὰς αἰωνίας τῆς ζωῆς μορφάς—(αἱ μορφαὶ ἄλλως τε αὐταὶ ἰσχύουν ὄχι ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἱστορίας)—καὶ περισσότερον διὰ τὰ φθαρτὰ αὐτῆς περιεχόμενα, διότι ἐκ τῆς φθορᾶς ὑποφέρομεν καὶ τὴν φθορὰν πρέπει νὰ ῥυθμίσωμεν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ εἶναι ὀλιγώτερον διὰ τὸν ἄνθρωπον ὀδυνηρά.

Ἀθήναι, Μάϊος 1934.

Π. Κ. Κ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΑΙ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΕΩΣ ΤΟΥ

1. — Διάφοροι είναι αἱ φάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ὑπάρχει καὶ ἐκδηλοῦται ὁ ἄνθρωπος. Ὁ «ἄνθρωπος» π.χ. ὡς βιολογικὴ μονὰς ἀποτελεῖ μίαν τῶν φάσεων καὶ δὴ μίαν τῶν φυσικῶν ἀπλῶς φάσεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὑπαρξίς του ὡς ψυχολογικοῦ ὄργανισμοῦ συμπληρώνει τὴν ιδιότητά του ὡς ἀπλῶς φυσικοῦ ὄργανισμοῦ, προσθέτει νέαν εἰς τὴν ὄντοτήτά του φάσιν καὶ ἀποκαλύπτει ἄλλας αὐτοῦ πλευράς. Ὁλοκληροῦται ὅμως διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν πλευρῶν τούτων τὸ φαινόμενον τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὸ γνωρίζομεν ἢ μᾶλλον — (ἢ γνῶσις σταματᾷ ἐντεῦθεν τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου) — ὅπως τὸ αἰσθανόμεθα καὶ τὸ ζῶμεν; Ἀσφαλῶς ὄχι! Ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει ἀπλῶς ὡς φυσικὸς ὄργανισμός. Ὑπάρχει καὶ ζῆ κατ' ἐξοχὴν ὡς ὄν ἱστορικόν.

Ἱστορίαν δὲν ἔχουν εἰ μὴ μόνον οἱ ἄνθρωποι. Ἐκεῖνο μόνον τὸ ὄν εἶναι ἱστορικόν, ἢ ἐν τῷ χρόνῳ κίνησις τοῦ ὁποίου σημειώνει σταθμούς, οἱ ὁποῖοι ὑπερνικοῦν τὸν χρόνον. Ἡ ἱστορία—καὶ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῆ παράδοξον, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἀντιφάσκη πρὸς ὅ,τι συνειθίζομεν νὰ ὀνομάζωμεν «ἱστορίαν» — ὑπάρχει ὄχι διὰ τοῦ ἀπλοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ κινεῖται ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ κινούμενον ἐν τῷ χρόνῳ ὑπερνικᾷ καὶ δὴ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν χρόνον. Μόνον ἢ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ζῆ καὶ κινεῖται ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ διαλεκτικοῦ τούτου ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Μόνον ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει νὰ διατηρῆ — καὶ δὴ ὄχι εἰς τὴν ἀπλήν, ἀλλ' εἰς τὴν δημιουργικὴν του μνήμην — ὅ,τι χθὲς συνέβη καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τοῦτο διαρκῆ ἰδανικὴν παρουσίαν. Ἐὰν διακρίνωμεν καὶ δὴ σχηματικῶς, δηλαδὴ ἀποφεύγοντες ἐνταῦθα τὰς εἰδικωτέρας διακρίσεις, εἰς ἃς προβαίνει π.χ. ὁ Henri Bergson,¹⁾ τὴν ἀπλήν ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς μνήμης, τοῦτο ὑφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι,

1) Πρὸβλ. Henri Bergson, Matière et Mémoire (Essai sur la relation du corps à l'esprit), Paris, dixième édition, 1913.

ἐν ᾧ ἡ ἀπλή μνήμη — τοιαύτη δὲ ὑπάρχει καὶ εἰς ἄλλα ζῶα — λειτουργεῖ μόνον προκαλουμένη ἔξωθεν διὰ τῆς ὁμοιότητος ἢ σχεδὸν ὁμοιότητος ἐπανόδου τοῦ ἤχου, τοῦ θεάματος ἢ ἄλλου τινὸς εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀπευθυνομένου ἐρεθισμοῦ, ὃ ὁποῖος ἀνετυπώθη ἤδη ἀπαξ εἰς αὐτήν, ἢ δημιουργικῇ ἢ ἱστορικῇ μνήμη — καὶ αὕτη ἰδιάζει μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον — ἐπαναφέρει ἀφ' ἑαυτῆς ὅ,τι οὐδέποτε εἶναι δυνατόν μόνον τοῦ νὰ ἐπανεέλθῃ. Καὶ ἐπαναφέρει διαρκῶς — αὕτη ἡ σημασία πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ Nietzsche περὶ τῆς «αἰωνίας ἐπιστροφῆς» — ὄχι βεβαίως τὸ αἰσθητὸν καὶ φθαρτὸν τμήμα τῶν συνδεομένων πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου φαινομένων, ἀλλὰ τὸ νοηματικὸν καὶ ὑπεραισθητὸν αὐτῶν περιεχόμενον. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἢ ὁ Ναπολέων δὲν εἶναι δυνατόν — παρ' ὅλην τὴν δημιουργικότητα τῆς μνήμης μας — νὰ ἐπανεέλθουν ὡς ἄνθρωποι, ὡς αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἐνώπιόν μας. Ἐπανερχοῦνται ὅμως ὡς «προσωπικότητες», ὡς φορεῖς νοημάτων καὶ ἀξιῶν, ἐπανερχοῦνται ὡς γεγονότα ὑπεραισθητά. Καὶ ἔξακολουθοῦν ὡς τοιαῦτα γεγονότα νὰ ὑπάρχουν, χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἔχουν πλέον σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον τὸν ὑλικόν. Ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν, ἂν καὶ ἔχουν ἀποθάνει. Κινοῦνται καὶ ἔξακολουθοῦν νὰ ἐκτοπίζουν διὰ τῆς κινήσεώς των πᾶν ὅ,τι ἀντιτίθεται εἰς αὐτά, ἂν καὶ ἔχουν παύσει νὰ κατέχουν θέσιν ἐν τῷ χώρῳ. Αὐτὰ ταῦτα τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν χθесινὴν ἐν τῷ χρόνῳ παρουσίαν, αὐτὸ τοῦτο συγκεκριμένως τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεώς μας ὡς ἀνθρώπων ἐχόντων συνείδησιν τῆς ταυτότητος, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ χθесינוῦ καὶ σημερινοῦ ἑαυτοῦ μας, δὲν ἐξάγεται ἐκ τῆς φυσιολογικῆς καὶ ὑλικῆς ταυτότητος ἡμῶν πρὸς τὸν χθесινὸν ἑαυτὸν μας. Καὶ δὲν ἐξάγεται ἐξ αὐτῆς, διότι ἢ ταυτότης αὕτη δὲν ὑπάρχει κἄν. Τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν σωματικὴν ἀκεραιότητά μας κύτταρα κινουῦνται διαρκῶς, θνήσκοντα ἐν πολλοῖς καὶ ἀνανεούμενα ἢ ἔστω ἀλλοιούμενα ἀπλῶς, τὰ χρονικὰ δὲ διαστήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἢ ἀνανέωσις αὕτη μεταβάλλει οὐσιῶδες μέρος τοῦ ὑλικοῦ ἑαυτοῦ μας, δὲν εἶναι μεγάλα. Καὶ ὅμως : ἢ ὑλικὴ αὕτη μεταβολή, ὃ θάνατος, ὃ ὁποῖος διαρκῶς συμβαίνει ἐντὸς ἡμῶν, δὲν ἐμποδίζει ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τῆς ὑπεραισθητῆς πρὸς τὸν χθесινὸν ἑαυτὸν μας ταυτότητος. Μὲ ἄλλας λέξεις : τὸ ὅτι εἴμεθα ὄντα ἱστορικά, τοῦτο σημαίνει, ὅτι ζῶμεν, ὑπερνικῶντες τὸν χρόνον ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἑαυτὸν μας. Εἰς πᾶσαν στιγμὴν, τὴν ὁποῖαν ζῶμεν, συναίρεται τὸ χρονικὸν καὶ τὸ ἄχρονον, ὃ χρόνος καὶ ἢ αἰωνιότης. «Ἡ στιγμὴ ὡς ἢ ταυτότης χρονικοῦ καὶ ἀχρόνου εἶναι», ὡς λέγει ὃ

Karl Jaspers,¹⁾ «ἡ ἐμβάθυνσις τῆς πραγματικῆς στιγμῆς εἰς τὸ αἰώνιον παρόν».

2.— Μόνον λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, πεποικισμένος μὲ μνήμην δημιουργικήν, εἶναι ὄν ιστορικόν, δηλαδή ζῆ τὴν ζωὴν του ὡς ἱστορίαν καὶ οὐχὶ ὡς ἀπλοῦν τι δεδομένον. Ἐρωτᾶται ὅμως: δύναται ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸν δημιουργικήν, ὡς εἴπομεν, μνήμην νὰ προσδώσῃ ἱστορικότητα εἰς φαινόμενα καὶ γεγονότα, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν τοὺς ἀνθρώπους ὡς φορεῖς καὶ δράστας; Δυνάμεθα νὰ δμιλήσωμεν, μεταχειριζόμενοι τὴν λέξιν εἰς τὴν αὐστηρὰν αὐτῆς ἔννοιαν καὶ οὐχὶ ἀπλῶς κατὰ μεταφορὰν, περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ζώων, τῶν φυτῶν ἢ καὶ τῆς ἀνοργάνου φύσεως, τῶν γεωλογικῶν π. γ. μεταβολῶν;

Διὰ νὰ εἶναι γεγονὸς τι «ἱστορικόν» δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀναδημιουργῆται ὑπὸ τῆς μνήμης ἡμῶν. Πρέπει τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος γεγονὸς ἢ φαινόμενον νὰ μὴν ἀπαρτίζηται ἀπλῶς ὑπὸ στοιχείων αἰσθητῶν, εἰς τὰ ὅποια ἡμεῖς ἐκ τῶν ὑστέρων προσδίδομεν νόημά τι, ἀλλὰ πρέπει αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς, τὸ ὁποῖον ἀναδημιουργεῖται εἰς τὴν συνείδησίν μας, νὰ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ, καθ' ἣν στιγμὴν προβάλλει αἰσθητῶς, συνδεδυσμένον μὲ στοιχεῖα νοητὰ καὶ ὑπεραισθητά, μὲ ὄρισμένον νόημα. Πρέπει μὲ ἄλλας λέξεις αὐτὸ τοῦτο τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος γεγονὸς νὰ συνδέηται πρὸς τὴν ζωὴν καὶ πρὸς παθήματα ἀνθρώπων. Ἡ ἱστορικὴ μνήμη διατηρεῖ καὶ σώζει ἀπὸ τὴν φθορὰν ὅ,τι ὑπάρχει ἤδη ἀφ' ἑαυτοῦ ὡς κατὰ τὸ ὑπεραισθητόν. Ἱστορικὴ εἶναι ἡ μνήμη μόνον, ἐφ' ὅσον ἀναμιμνήσκειται ἀξιῶν, ἐφ' ὅσον δηλαδή ἀναδημιουργεῖ ἢ μᾶλλον ἐξασφαλίζει αἰωνίαν παρουσίαν εἰς τὰ νοήματα ἐκεῖνα, πρὸς τὰ ὅποια εἶχεν ἀφ' ἑαυτοῦ ἤδη ἢ μᾶλλον διὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς φορέως τοῦ ὄρισμένον γεγονὸς ἄλλοτε συνδυασθῆ. Ἐὰν προσθέτῃ ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς τὰ συνδυασθέντα ἤδη πρὸς τὸ ὄρισμένον τοῦτο γεγονὸς νοήματα καὶ ἄλλα, ἐὰν νοθεύῃ διὰ τῆς φαντασίας τὸ νοηματικὸν περιεχόμενον ἱστορικοῦ τινος γεγονότος, τοῦτο εἶναι ζήτημα ἀκριβείας, δηλαδή ἀφορᾷ τὸν βαθμὸν τῆς ἀκριβείας τῆς ἱστορικῆς μνήμης. Ὑπῆρξαν ἐποχαί, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἱστορικῆς του μνήμης ἢ μᾶλλον δὲν ἐγνώριζε ταύτην ὡς πρόβλημα. Ὑπῆρξαν ἐπίσης ἐποχαί—καὶ τοιαύτη ἐποχὴ ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ—, καθ' ἃς, παρὰ τὴν ὑπαρξιν βεβαίως μνήμης ἱστορικῆς, τὸν πυρῆνα τοῦ παντὸς ἀπετέλει τὸ παρόν. Τὸ παρελ-

1) Karl Jaspers, Philosophie, II. Band: Existenzzerhellung, Berlin 1932, σ. 126.

θὸν συνεχωνεύετο ἀπλῶς μυθικῶς ἢ συμβολικῶς εἰς τὸ παρόν. 'Ἡ ιστορικὴ τοῦ Ἑλλήνος μνήμη ἐλειτούργει κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς πλασματικῆς ἀναγωγῆς τοῦ παντός εἰς τὸ κατ' οὐσίαν (καὶ τονίζομεν: εἰς τὸ κατ' οὐσίαν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ κατὰ τύχην) παρόν.'

3.—'Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς εἰ μὴ μόνον ἑμμέσως. Σημασίαν ἔχει ἐνταῦθα κυρίως ἡ διαπίστωσις τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἀδιάφορον ὑπὸ ποίαν μορφήν λειτουργεῖ ἐκάστοτε ἡ ιστορικὴ του «συνείδησις», εἶναι ὄν ιστορικόν, δηλαδή ἐξασφαλίζει αἰωνίαν παρουσίαν εἰς τὰ ὑπεραισθητὰ στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος, σώζων αὐτὰ ἀπὸ τὴν φθορὰν, τὴν ὁποίαν μοιραίως καὶ ἀναγκαίως ὑφίστανται τὰ συνδυαζόμενα πρὸς αὐτὰ ἐν τῷ χρόνῳ ὑλικά καὶ αἰσθητὰ στοιχεῖα. Σώζει ὅμως ὁ ἄνθρωπος ὅλα τὰ ὑπεραισθητὰ στοιχεῖα, ὅλα συγκεκριμένως τὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα συνεδυάσθησαν πρὸς γεγονότα τοῦ παρελθόντος; Δὲν ὑπάρχουν ἄρα γε εἰς τὸ ὑπεραισθητὸν φραγμοί, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ δὲν συνίστανται εἰς φθορὰν καὶ θάνατον, ἀποκλείουν ἐν τούτοις εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ παρελθόντος;

Θέτοντες τὸ ἐρώτημα τοῦτο, θίγομεν τὸ οὐσιωδέστερον τῶν προβλημάτων πάσης ιστορικῆς ἐπιστήμης, ἰδιαίτατα δὲ τῆς κοινωνιολογίας. Τὸ πρόβλημα τοῦτο μᾶς ἀπησχόλησεν ἤδη ἐπανειλημμένως, κατελήξαμεν δὲ εἰς τὴν διατύπωσιν θεωρίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας, χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερῆ ἐπιχειρηματολογίαν—αὕτη ἐγένετο ἤδη εἰς ἄλλας ἡμῶν πραγματείας²⁾—θὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω τεθὲν ἐρώτημα.

Ὅπως εἰς τὴν ἀμεσον σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον του, οὕτω καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς ιστορικῆς μνήμης ἐπιτυγχανομένην ἑμμεσον σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν καὶ ἔδρασαν

1) Πρβλ. σχετικῶς: Παναγ. Κανελλοπούλου, 'Ἡ πρόοδος καὶ οἱ ἀρχαῖοι, «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν», ἔτος Ε', τεύχος 1 (1934).

2) Πρβλ. Παν. Κανελλοπούλου, 'Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, μέρος Α', τεύχος Α', ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 16—19.—Τοῦ αὐτοῦ, Das Individuum als Grenze des Sozialen und der Erkenntnis, ἐν «Archiv für angewandte Soziologie» III (1931), Heft 2.—Τοῦ αὐτοῦ, 'Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας, ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 90 κ. ἐ.—Τοῦ αὐτοῦ, 'Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία, «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν», ἔτος Γ', τεύχος 2, σ. 161 κ. ἐ.—Τοῦ αὐτοῦ, 'Ἱστορία καὶ πρόοδος, «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν», ἔτος Δ', τεύχος 2, σ. 190 κ. ἐ.

ἄλλοτε, ὑπάρχει πάντοτε κενόν τι. Ἐκ τῶν πλησίων μας γνωρίζομεν μόνον ὅ,τι συνιστᾷ τὴν κοινωνικότητα τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐκ τῶν προσδιδομένων εἰς τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους του νοημάτων ἐκεῖνα μόνον εἶναι εἰς ἡμᾶς προσιτά, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀτομικά, ἐκεῖνα μόνον, τὰ ὅποια εἶναι δυνατόν νὰ ἀνατυπωθοῦν καὶ ἐπαναληφθοῦν εἰς τὴν συνείδησίν μας. Ἐὰν ἰσχύη τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς τὸν πλησίον μας, ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὅποιος, κατέχων τὸν αὐτὸν μεθ' ἡμῶν χώρον, ἐφάπτεται τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς μας, ἰσχύει κατὰ μείζονα λόγον ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὅποιος εὐρίσκεται μακρὰν ἡμῶν. Ἐὰν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ στοργή, μὲ τὰς ὁποίας ζητεῖ νὰ μᾶς καταστήσῃ εὐτυχεῖς ὁ πλησίον μας, δὲν εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ γεφυρώσουν τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μεταξὺ ἐκείνου καὶ ἡμῶν, ἔὰν εἰς τὸ οὐσιωδέστερον τμήμα τοῦ ἑαυτοῦ του μένη μόνος καὶ ξένος πρὸς ἡμᾶς καὶ αὐτὸς ἀκόμη, μετὰ τοῦ ὁποίου εἰς στιγμὰς αἰσθηματικοῦ ἐνθουσιασμοῦ νομίζομεν, ὅτι ταυτιζόμεθα πλήρως, φαντασθῆτε εἰς ποίαν μόνωσιν εἶναι καταδικασμένος ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος δὲν εἶναι κἂν πλησίον μας, ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ χρόνος ἀπεμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν. Φαντασθῆτε αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ζῶντα ἢ μᾶλλον ἀναζῶντα, κινούμενον πλησίον μας, χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτός, καὶ ἀκούοντα ὅσα ἡμεῖς περὶ αὐτοῦ διηγούμεθα. Φαντασθῆτε τον ζητοῦντα νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ὑπεράνω πεπαλαιωμένων καὶ σπανίως χρησιμοποιουμένων ἐπίπλων ἐκρεμάσαμεν, εἰς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύομεν εἰς τοὺς ξένους μας, ὅταν μὲ ἐξεζητημένην εὐλάβειαν ὁμιλῶμεν περὶ τῆς ζωῆς του καὶ τῶν ἔργων του. Ἐὰν ἦτο δυνατόν πράγματι νὰ ἐπανέλθῃ πρὸς στιγμὴν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος ὑπῆρξε, θὰ μᾶς ἀπηγόρευεν ἀσφαλῶς νὰ ὁμιλῶμεν περὶ αὐτοῦ. Διότι κατὰ βάθος δὲν γνωρίζομεν περὶ αὐτοῦ εἰ μὴ μόνον ἐλάχιστα. Καὶ καταχρώμεθα τοῦ δικαιώματος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν, νὰ θεωρῶμεν τὸν ἑαυτὸν μας καταγόμενον ἐξ αὐτοῦ. Θὰ ἦτο ἀσυγκρίτως δικαιότερον, ἔάν, μνημονεύοντες τὸ ὄνομά του, ἐσιωπῶμεν. Ἐὰν ἀπεφεύγομεν νὰ συσχετίσωμεν τὴν ὑπαρξίν του πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας. Ἐὰν ἠρκοῦμεθα εἰς τὸ νὰ ἐκλάβωμεν τὴν ὑπαρξίν του ὡς κἄτι τὸ ἀνεξήγητον, ὡς θαῦμα. Τὸ θαῦμα δὲν εἶναι ἔννοια φανταστικὴ ὀφειλομένη εἰς δεισιδαιμονίαν. Τὸ θαῦμα ὑπάρχει ὡς πραγματικότης. «Ἐνα κομμάτι θαύματος» κρύπτεται εἰς τὴν ὑπαρξίν παντὸς ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ μεγίστου μέχρι τοῦ ἀσημειώτατου. Αὐτὸ τὸ κομμάτι εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶς καταδικάζει νὰ εἴμεθα μόνοι, νὰ εἴμεθα ξένοι καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ὅλοι μᾶς ἀγαποῦν καὶ φροντίζουν δι' ἡμᾶς. Ἡ ἀγάπη καὶ ἡ φροντίς των — καὶ

τοῦτο ἀκριβῶς ἐγνώριζε, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ R a i n e r M a r i a R i l k e γενομένην ὑπέροχον ἐρμηνείαν τοῦ ἄσωτου υἱοῦ,¹⁾ ὁ ἐπιστρέψας ἄσωτος, τοῦτο δὲ ὤθησε τὸν ἄσωτον υἱόν, κατὰ τὴν ὡσαύτως ὑπέροχον τροποποίησιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπέβαλε τὴν χριστιανικὴν παραβολὴν ὁ A n d r é G i d e,²⁾ εἰς τὸ νὰ ἴδῃ εὐχαρίστως καὶ τὸν μικρότερον ἀδελφόν του ἐγκαταλείποντα τὴν πατρικὴν οἰκίαν—ἡ ἀγάπη καὶ ἡ φροντίς των δὲν ἀφοροῦν κατὰ βάθος ἡμᾶς, δὲν ἀφοροῦν τὴν μοναδικότητα τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἀλλ' ἀφοροῦν ὅ,τι ἔχομεν πρὸς αὐτοὺς κοινόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον καὶ ἡ ἱστορικὴ μας μνήμη δὲν ἀφορᾷ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, τὸ ὁποῖον κρύπτεται εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν μακρὰν πλέον ἡμῶν εὐρισκομένων ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀφορᾷ ἀπλῶς ὅ,τι ἔχομεν καὶ ἡμεῖς πρὸς αὐτοὺς κοινόν, ὅ,τι ὑπόκειται εἰς τὴν αἰωνίαν ἐπιστροφήν.

Ἐάν λοιπόν, ὡς ἐλέχθη ἄνωτέρω, ἱστορικόν εἶναι μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπερνικᾷ τὸν χρόνον, τότε τὸ οὐσιωδέστερον τμῆμα τοῦ ἑαυτοῦ μας, τὸ ἀληθῶς ἀτομικόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνατυπωθῇ εἰς τὴν συνείδησιν δευτέρου ἀνθρώπου, δὲν εἶναι καὶ ἱστορικόν. Τὸ ἄτομον ζῆ καὶ ὑπάρχει ἔξω τῆς ἱστορίας. Ὁ ἀνθρωπος ὡς ἄτομον, δηλαδὴ εἰς τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν τμῆμα τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐκτοπίζει καὶ παραμερίζει τὴν ἱστορίαν ἢ — (καὶ εἰς τὸ αὐτὸ καταλήγομεν, διατυποῦντες τὸ πρᾶγμα ἀντιστρόφως) — παραμερίζεται ὑπ' αὐτῆς. Ἡ ἱστορία προχωρεῖ ὑπερπηδῶσα τὴν ὑπαρξίν του. Τὸ ἄτομον ζῆ μόνον καὶ ἐγκαταλελειμμένον. Ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν πορεύεται, οὐδέποτε γνωρίζει δεύτερον διαβάτην. Τὰ ἔχνη, τὰ ὁποῖα ἀφήνουν τὰ βήματά του, ὑπάρχουν ἔξω τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χώρου. Οὐδεὶς δύναται καὶ δικαιούται νὰ τὰ ἐπικαλεσθῇ. Ἡ ζωὴ δίδει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν μεγίστην δυνατὴν ἐλευθερίαν. Τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ δημιουργήσῃ ἴδιόν τινα δλόκληρον κόσμον, νὰ κτίσῃ τὸν πῦργον, ὁ ὁποῖος φθάνει μέχρι τοῦ οὐρανοῦ. Φθάνει ὅμως ὁ πῦργος μέχρι τοῦ οὐρανοῦ, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ τίποτε ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ ἀρχιτέκτων μένει μόνος, ἔρημος καὶ γίνεται μάλιστα συνήθως ἐχθρὸς τοῦ λαοῦ. Λαὸς δὲ καὶ ὄχλος εἴμεθα ὅλοι ἀπέναντε ἐκάστου ἐξ ἡμῶν λαμβανομένου χωριστὰ ὡς ἀτόμου.

4.— Τὸ ἄτομον λοιπόν εἶναι ἡ τρίτη θεμελιώδης φάσις, ὑπ' ἣν

1) R a i n e r M a r i a R i l k e, Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge, Leipzig, 1920, Zweites Bändchen, σ. 173 κ. ε.

2) A n d r é G i d e, Le retour de l'enfant prodigue, précédé de cinq autres Traités, 14ème édition, Paris, 195—235.

ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος, φάσις διάφορος καὶ πρὸς τὴν ἰδιότητά του ὡς φυσικοῦ ἀπλῶς ὀργανισμοῦ καὶ πρὸς τὴν ὑπαρξίν του ὡς ὄντος ἱστορικοῦ. Ὡς φυσικὸς ὀργανισμὸς ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐν τῷ χρόνῳ. Ἔρχεται καὶ παρέρχεται ἀνεπιστρεπτεῖ. Ὡς ὄν ἱστορικὸν ὑπάρχει καὶ κινεῖται ἐν τῷ χρόνῳ, ὑπερνικῶν ὅμως τὸν χρόνον. Ἔρχεται διὰ νὰ ἀφήσῃ, ἀπερχόμενος, εὐδιάκριτα ἴχνη τῆς διαβάσεώς του. Ὡς ἄτομον τέλος ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος ἔξω αὐτοῦ τούτου τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χώρου. Ἔρχεται καὶ ἀφήνει ἴχνη, τὰ ἴχνη του ὅμως, μὴ σημειούμενα εἰς τὸν κοινωνικὸν χῶρον (ὡς τοιοῦτος χῶρος δεόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ «μεταξὺ» τῶν ἀνθρώπων εὕρισκόμενος) ὑπ' οὐδενὸς εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῶν, ἂν καὶ εἶναι αἰώνια καὶ ἀνεξίτηλα.

Ἐκ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν φάσεων, ὑπ' αἷς ὑπάρχει καὶ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐκείνη, ἡ ὁποία συνιστᾷ τὴν ἰδιότητά του ὡς ὄντος ἱστορικοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὄν ἱστορικόν, δηλαδή ὡς φορεὺς συνειδήσεως διεπομένης ὑπὸ ἀρχῶν κοινῶν πρὸς τὰς διεπούσας καὶ τὰς συνειδήσεις ἄλλων ἀνθρώπων ἀρχάς, ἐμφανίζεται ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ πολλὰς καὶ διαφόρους φάσεις. Θὰ ἦτο ἀσύγγνωστος ἢ μονομέρειά μας, ἐὰν τὸν ἄνθρωπον ὡς ὄν ἱστορικὸν ἐθεωροῦμεν π. χ. ταυτιζόμενον πρὸς τὴν ἰδιότητά του ὡς μέλους ὠρισμένης κοινωνικῆς τάξεως καὶ ἐξαντλούμενον εἰς τὴν ἰδιότητά του ταύτην, ἐὰν ἐθεωροῦμεν δηλαδή τὸν ἄνθρωπον ὡς φορέα συνειδήσεως διεπομένης ἀπλῶς καὶ μόνον ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διέπουν καὶ τὰς συνειδήσεις τῶν εἰς τὴν αὐτὴν κοινωνικὴν τάξιν ἀνηκόντων ἀνθρώπων. Ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἰδιότης του ὡς ὄντος ἱστορικοῦ σημαίνει ἀσφαλῶς περισσότερα τῶν ὅσων ὑπαγορεύει καὶ σημαίνει ἡ ταξικὴ του συνείδησις. Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσωμεν ἐνταῦθα—τὸ πρόβλημα τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν ἰδιαίτερος εἰς τὸ δεύτερον τῆς παρουσίας πραγματείας κεφάλαιον—, ἐὰν ὑπάρχουν ἢ ὄχι γενικαὶ τῆς συνειδήσεως ἀρχαὶ καὶ κατηγορίαι, θεμελιώδεις τοῦ συνειδότητος λόγοι, κοινοὶ εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους, εἰς τοὺς ἀνθρώπους πάσης ἐποχῆς, παντὸς κύκλου πολιτισμοῦ καὶ πάσης κοινωνικῆς τάξεως. Ἀρκεῖ ἐνταῦθα νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἀνεξαρτήτως καὶ πέραν τῆς κοινῆς τυχὸν εἰς πάντας συνειδήσεως ὡς τῆς συνειδήσεως ὄντων λογικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐμφανίζει ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὰ κατὰ μέρος καὶ εἰδικώτερα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεώς του διαφόρους ὄψεις, αἱ ὁποῖαι συνιστοῦν κινὰς πρὸς ἄλλους ἀνθρώπους πλευρὰς καὶ φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἑαυτοῦ του, πλευράς, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεμία εἶναι δυνατόν νὰ παροραθῇ χάριν οἰασδήποτε ἄλλης, ὅσονδήποτε σπου-

δαίας και ούσιώδους. Ἀνεξαρτήτως και πρὸ τῆς κοινότητος, ἦν ἐμφανίζει ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν κοινωνικὴν τάξιν ἀνθρώπων, ὑπάρχει και διεξεδίκησεν ἀνέκαθεν τὸ ὠραῖον και «λιτὸν» κῦρος της ἢ εἰς τὰ ὅρια τῆς βιολογικῆς και ἱστορικῆς ὑπάρξεώς του σημειουμένη κοινότης, ἡ κοινότης τῆς συνειδήσεώς μας πρὸς τοὺς οἰκείους μας, ἰδίᾳ τοὺς βιολογικῶς πλησιεστάτους. Ἀλλὰ και πέραν αὐτῆς ἡ κοινότης τῆς συνειδήσεώς μας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς αὐτῆς γενεᾶς ἢ τοῦ αὐτοῦ γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος—ἐν τῇ στενωτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοία—συνιστᾷ ἐπίσης ὠρισμένην φάσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, συνιστᾷ ἰδιοτυπίαν, ἡ ὁποία, ἀνεξαρτήτως κοινωνικῆς τάξεως, συνδέει τοὺς ἀνθρώπους και διακρίνει ταυτοχρόνως τούτους ἀπὸ παντὸς τρίτου, ἔστω και ἂν ὁ τρίτος αὐτὸς ἀνήκη εἰς τὴν αὐτὴν κοινωνικὴν τάξιν, εἰς ἣν και αὐτοὶ ἀνήκουν. Πολλὰ βεβαίως τῶν κοινοτήτων τούτων μαραίνονται και ἀφανίζονται. Τοῦτο συμβαίνει κυρίως ἐκεῖ, ὅπου ὁ κοσμοπολιτισμὸς αἴρει μὲ τὴν ψυχρότητα τῆς λογικῆς του τὰς προϋποθέσεις, ἀφ' ὧν ὁρμῶνται, ὅπου ὁ κοσμοπολιτισμὸς μὲ τὴν ἀκαμπτον ὑλικὴν του βίαν ἐπιπεδώνει και ἀσφαλοστρώνει ὅ,τι προεξεῖχε και προεκάλει χθὲς ἀκόμη κατ' ἀνάγκην τὴν προσοχὴν μας. Αὐτὰ ὅμως συμβαίνουν σήμερον. Ἐκδηλοῦνται μάλιστα και σήμερον μόνον ἐν μέρει. Ἡ ἱστορία ὅμως δὲν ἔχει τὴν ἀρχὴν της εἰς ὅ,τι σήμερον πιστοποιοῦμεν. Οὔτε ἐπιτρέπεται—και αὐτὸ δυστυχῶς γίνεται ἀπὸ πολλοὺς—μὲ μέτρα ὀφειλόμενα εἰς τὴν μονομέρειαν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος, νὰ κρίνωμεν και νὰ ἀποφαινώμεθα περὶ ἐποχῶν, αἱ ὁποῖαι, διὰ νὰ παρατηρηθοῦν, προϋποθέτουν ἄλλα ὀπτικὰ μέσα, μέσα ἴσως πενιχρότερα τῶν σημερινῶν, καταλληλότερα ὅμως διὰ τὴν εἰδικὴν χρῆσιν, εἰς τὴν ὁποίαν προσρίζονται. Ἡ μονομερὴς ὑπερτίμησις οἴουδήποτε τῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι ἐπιδροῦν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνειδήσεώς μας, ἀποτελεῖ παρερμηνείαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος ἱστορικοῦ. Και τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον ἐὰν δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον, κρυπτόμενον εἰς τὴν ὑπαρξιν παντὸς ἀνθρώπου, ποικίλλει ἀπλῶς ἀναλόγως τῆς προσωπικότητος ἐκάστου, και πάλιν δὲν δικαιούμεθα τὸ «τυπικὸν» και «κοινωνικὸν» τμῆμα τῆς ὑπάρξεώς μας νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἐνθὸς μόνον παράγοντος, τοῦ γεγονότος π. χ. τῆς ὑπαγωγῆς μας ὑφ' ὠρισμένην κοινωνικὴν τάξιν. Ἡ συνείδησις ἐκάστου τέμνεται μὲ τὴν συνείδησιν τοῦ πλητῆος του εἰς ἄπειρα σημεία. Τὰ σημεία αὐτά, ἔξ ὧν τὸ μᾶλλον εὐδιάκριτον εἶναι ἴσως σήμερον τὸ τῆς ταξικῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, εἶναι τόσα, ὅσα και τὰ σημεία

ἐπαφῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον του, ὅσαι καὶ αἱ συνειδηταὶ ἢ ἀσυνεΐδητοι κοινότητες, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθοῦν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ εἶναι τὸ πλάτος τῶν δυνατοτήτων τούτων ἀσυγκρίτως εὐρύτερον τοῦ στενοῦ ὁρίζοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπιχειρεῖ ὁ ἐπιστήμων τὰς πενιχράς του ἀνακαλύψεις. Ὁ κόσμος εἶναι μεγαλότερος παρ' ὅ,τι τὸν φανταζόμεθα, ὅταν, κολακευόμενοι ἀπὸ τὴν διορατικότητά μας, τὸν περιορίζομεν μὲ ἀφελῆ φιλαρέσκειαν εἰς τὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα ἐτέθησαν εἰς αὐτήν, εἰς τὴν διορατικότητά μας, καὶ ὄχι εἰς τὸν κόσμον. Μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ μάθῃ νὰ σέβεται τὸ ἄγνωστον, κατέχει πράγματι ὅσα εἶναι γνωστά. Ἐκεῖνος ἀντιθέτως, ὁ ὁποῖος νομίζει, ὅτι διὰ τῶν γνωστῶν, τὰ ὁποῖα ὑπερτιμᾷ, κατήργησε τὸ ἄγνωστον, τὰς ἀγνώστους τῆς ζωῆς πλευράς, παραμορφώνει καὶ τὰ γνωστὰ ἀκόμη, ἀποδίδων εἰς αὐτὰ σημασίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουν.

5. — Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὡς ἀναγκαῖα διὰ νὰ κατατοπισθῇ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰς γενικὰς ἀρχάς, ἀπὸ τῶν ὁποίων θὰ ὁρμηθῇ ἡ παροῦσα πραγματεία. Πολλὰ τῶν ὅσων θὰ ἀναπτυχθοῦν κατωτέρω θὰ χρησιμεύσουν πρὸς θεμελίωσιν τῶν γενικῶν τούτων ἀρχῶν. Ἦτο πάντως ἀναγκαῖον νὰ λεχθῇ ἤδη εἰσαγωγικῶς, ὅτι ἐξ οὐδεμιᾶς τῶν μονομερειῶν ἐκείνων ὁρμώμεθα, πρὸς τὰς ὁποίας ῥέπουν συνήθως οἱ παρατηροῦντες τὰ ἱστορικά φαινόμενα. Εἰδικώτερον δὲ πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι προτιθέμενοι νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς κοινωνικὰς τάξεις, δηλαδή πρὸς τὴν οἰκονομικῶς προσδιορισμένην κοινωνικὴν πραγματικότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ, ἀπέχομεν πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρῶμεν τὴν σχέσιν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀποτελοῦσαν τὸν μόνον παράγοντα, ὁ ὁποῖος προσδιορίζει τὴν συνείδησίν του καὶ ὑπαγορεύει εἰς αὐτὴν τὸ περιεχόμενόν της. Ἀπέχομεν κολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρῶμεν τὴν ζωὴν ἐξαντλουμένην ἐκεῖ, ὅπου μόνον περὶ τοῦ περιθωρίου της εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος. Τὸ περιθώριον πλαισιώνει βεβαίως καὶ δεσμεύει, δὲν προσδιορίζει ὅμως καὶ οὐσιαστικῶς τὸ ὑπ' αὐτοῦ περικλειόμενον. Ἡ ζωὴ ἔχει βάθος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἔξωθεν. Τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἐμβαθύνωμεν εἰς αὐτήν, οὐδέποτε ἀποβάλλει αὕτη πλήρως τὸ μυστικὸν της!